

Josip Lisac
Zadar

MOLIŠKOHRVATSKI IDIOMI

UDK: 811.163.42' 282.4 (450=163.42)

Rukopis primljen za tisak 24.06.2001.

Čakavska rič, Split,

Izlaganje sa znanstvenog skupa

Conference paper

Sažeto je obrađeno dijalekatno stanje moliških Hrvata, proučavanje tih govora i njihove glavne osobine. Razmotreno je i pitanje standardizacije govora moliških Hrvata.

Ključne riječi: idiomi, štokavsko narječje, čakavsko narječje, proučavanja, osobine, standardizacija

Moliškohrvatski idiomi organski su idiomi onih Hrvata što su se potkraj 15. i u 16. stoljeću iselili iz zaleđa Makarskoga primorja trajno se smjestivši u pokrajini Molise, u provinciji Campobasso, u Italiji nasuprot otoku Visu, i to nekoliko desetaka kilometara od grada Termolija što se nalazi na jadranskoj obali. Žive u tri naselja (Kruč, Filič, Mundimitar) zapadno od Termolija u kojima je prije stotinjak godina bilo oko 4800 duša, po prilici dvostruko više nego danas. Govorit ćemo ovom prilikom o tim idiomima zato što moliški Hrvati nastoje standardizirati svoj idiom, pa je to onda pitanje zanimljivo i za širu publiku.

Moliške je Hrvate u znanstvena proučavanja uveo Medo Pucić, koji je 1851. u Napulju čuo da neki krojač s nekoliko ljudi govori hrvatski. On se za njih zainteresirao, stupio u kontakt s profesorom Ivanom De Rubertisom, Kručaninom, pa je De Rubertisova pisma i objavio (*Objavitelj dalmatinski*, 1856). Ubrzo se o Moližanima počelo pisati po svijetu, pa je tako npr. Rus Makušev (1874) na temelju nekih riječi kao npr. *dom* ili *kost*

zaključio da su ti doseljenici bugarskoga podrijetla. Risto Kovačić pisao je 1885. o Moližanima kao o Srbima. Početkom 20. stoljeća boravio je u Moliseu dva puta Josip Smodlaka i o njima objavio dva članka, jedan od njih u zadarskom kalendaru *Svačić* (1906). Smodlakino pisanje bilo je vrlo utjecajno i razložito; on je npr. zaključio da Moližani potječu iz Makarskog primorja. U Bačini, blizu Neretve, sačuvala se do danas pučka predaja o tom kako se neki Mirko s mnogo naroda iselio preko mora; tu su i ruševine Mirkovih dvora. Veliku monografiju o moliškim Hrvatima objavio je 1911. Milan Rešetar; on govori o srpskohrvatskim kolonijama. O podrijetlu tih ljudi Rešetar je po prilici mislio kao i Smodlaka. U novije doba istraživani je govor moliških Hrvata mnogo (npr. Dalibor Brozović, Petar Šimunović, Walter Breu, Agostina Piccoli, Charles Barone i mnogi drugi), pa je njihovo poznavanje danas dobro. U posljednje doba objavljena su i dva moliškohrvatska rječnika: W. Breu - Giovanni Piccoli, *Dizionario croato molisano di Acquaviva Collecroce*, Campobasso 2000; Agostina Piccoli - Antonio Sammartino, *Rječnik moliškohrvatskoga govora Mundimitra*, Mundimitar - Zagreb, 2000. Sada samo Filič nema temeljitog rječnika. S tim autorima rječnika surađivala je danas pokojna Snježana Marčec, također Mira Menac - Mihalić. U mladim godinama poginula je Agostina Piccoli, a njezin je rječnik objavljen nakon njene smrti. To su vrlo veliki i znanstveni i drugi rezultati. Razumije se da ovom prilikom ne dajemo iscrpne bibliografije.

Među moliškim Hrvatima nema većih dijalekatnih razlika, a najzanimljiviji su ti govori po tom što su pretrpjeli velik romanski utjecaj u talijanskom okruženju. Oni su štokavci ikavci štakavskoga tipa (*kljište* npr.); pritom je osobito zanimljivo da je Rešetar u dugim slogovima uz *i* čuo i slabo *e*, pa pretpostavlja da su u staroj domovini imali miješani jat tipa *diete* - *diteta*; takvih govora našao je Rešetar u Bosni i Hercegovini. U predmigracijsko doba Bačina je bila štakavska kao i danas, pripadala je poneretvanskom dijalektu (vjerojatno ijekavsko-ikavskom) s čim je u svezi zanimljivo da moliški Hrvati imaju promjenu *ra* u *re* u primjerima *vrabac*, *rasti* i *krasti* (*repac*, *rest*, *krest*) poput nekih čakavaca, iseljenika iz zaleđa Makarskoga primorja u jugozapadnoj Istri te šćakavaca u Donjoj Rami, a činjenica da tako nije oko Bačine (izostaje *re* u *krasti*), signalizira na oprez.

Zanimljivo je da Moližani imaju *malin* "mlin"; tu je riječ o vokalizaciji poluglasa u slabu položaju, kao u čakavskom (i kajkavskom) narječju; i

inače su moliški Hrvati već u domovini imali prilično veza s čakavcima, a to je vidljivo iz niza osobina.

Među moliškim Hrvatima javlja se reduciranje ili otpadanje starih kratkih dočetnih vokala; tako je npr. reduciran vokal *a* na kraju riječi *sfiča* odnosno *sviča*.

Suglasnička značajka *j* kao refleks praslavenskoga *d'* u primjerima *tuji* i *preja* osobito je važna.

U konsonantizmu među govorima tzv. zapadnoga bosanskohercegovačkoga dijalekta izdvaja se moliško područje, gdje *f* nije rijetko, ali i tamo dolazi u posuđenicama kao *fortuna* ili *friško*.

Fonem *x* moliški Hrvati imaju vrlo često, za razliku od drugih govora u tom dijalektu. Taj se fonem javlja u svim pozicijama, na početku riječi (*xlad*), unutar riječi (*buxa*), također u dočetnoj poziciji (*grix*).

ʒ se pojavljuje u moliških Hrvatima, i to u pozajmljenicama (*linzun* "plah-ta"), ali i u riječima slavenskoga podrijetla (*sunze*); kako vidimo, to su primjeri iza *n*. Osim toga, dolazi *zurijat* "zujati" (Mundimitar), *zujit* (Kruč).

Zvučnost na kraju riječi djelomično se gubi u Moližana, kao i u nekih drugih štokavaca ikavaca, npr. na području Imotske krajine i Bekije.

Prijelaz *lj* u *j* moguć je u Kruču, npr. *kašaj* "kašalj".

Kod moliških Hrvatima postoje fonemi *d'* i *t'*, a potječu od skupina *jt* i *jd* (*pot'*, *izad'e*), u primjerima nove jotacije i sl. (*cvit'e*). *Bratja* (dakle bez jotacije) je zabilježeno u Mundimitru, *brat'a* (s jotacijom) u Kruču.

Inicijalno *čr-* obično se čuva (*črivo*, *črv* itd.), rjeđe je *cr-*: *crn*, *crljen*.

Dočetno *-l* dalo je *-a*: *mblija* "mljeo".

Prozodijske su značajke vrlo česti dvostruki akcenti, npr. *stòjī*, *rèpàc*. Akcent tu obično ne prelazi na proklitiku, a neposredno prije naglaska mogu doći dužine. U nešto primjera bilježen je akut.

U moliških Hrvatima srednji se rod kao kategorija izgubio. Odgovarajuće imenice obično su prešle u muški rod, rijetko u ženski. Deklinacija je pojednostavljena, pa su vokativ i lokativ nestali iz sustava. Deklinacija tipa *sestra* - *sestre* obuhvaća i imenice tipa *stvar* i *rič*, koje se izgovaraju kao

stvar^a, *rič^a*. Naprotiv, npr. imenica *kost* muškoga je roda, a u tim primjerima odlučan je talijanski utjecaj; npr. *la parola* "riječ" je u talijanskom ženskoga roda, *un osso* "kost" muškoga. U Djd. ž. roda javlja se u Kruču nastavak *-u*, po obliku jednak akuzativu; u Mundimitru bio bi Djd. *žen*, dakle s nultim gramatičkim morfemom. Vrijedno je spomenuti i nomina-

tive i akuzative tipa *grada* "sela". U D, L, I mn. imenica ž. roda dolazi nastavačno *-ami*.

Važne su moliške značajke *što* i *zašto*.

Moliški infinitivi su krnji, npr. *motat* "motati". U moliških Hrvata aorist je izgubljen, imperfekt dobro očuvan, suprotno stanju u dijalektu ikavskom, kao u talijanskom. Postoje samo dva tipa konjugacije, a glagolski vid je ostao sačuvan. Futur se tvori pomoćnim glagolom *tit*, ali i pomoćnim glagolom (*j*)*imat*; konstrukcije s *tit* znače vjerojatnost (*ču po dom* "ja ću vjerojatno poći kući"), s (*j*)*imat* sigurnost (*mam po dom* "ja ću sigurno ići kući").

Moliški Hrvati imaju npr. *neće reče*, kao što je i na zadarskom području.

Naravno, primjeri kao *bimo*, *biste* vrlo su važni, jer pokazuju da se sačuvalo nešto od kondicionala praslavenskoga tipa, koji je inače dobro očuvan u čakavaca.

Moliški Hrvati nemaju turcizama, međutim, imaju dosta riječi očuvanih i u čakavštini i u štokavštini: *hiža* "kuća", *lačan* "gladan", *povidat* "ispričati", *sadža* "čađa", *zabiti* "zaboraviti", *pot* "znoj", *vlasi* "kosa", *dažit* ili *daždit* "kišiti" itd. Nalazimo tu i čakavizme kao *crikva* ili *vazet*.

U cjelini, govori moliških Hrvata najbitnije su obilježeni dubokim talijanskim utjecajem, toliko intenzivnim da bi se sličnih primjera teško uopće našlo u slavenskom svijetu. Zanimljivost je i u osebnosti prvotnoga dijalektalnoga tipa na biokovskom području, također u asimiliranju starijega čakavskog stanovništva doseljenoga u Italiju. Očit je i utjecaj čakavskih govora, bilo da je riječ o utjecajima u zaleđu Makarskoga primorja, bilo da je riječ o utjecajima čakavaca zadarskoga područja.

Kako se je na napuljskom području u drugoj polovici 15. stoljeća na jedinici srebrenoga novca nalazila životinja slična puhu, hermelin ili zerdav, prozvali su naši Hrvati taj novac puhom, pa su poslije i jednu liru zvali puhom. Otud znamo kada su stigli u Italiju. Da su se zaputili iz zaleđa Makarskoga primorja, to se također čini očitim, kao što se čini sigurnim i utjecaj govora sa zadarskoga područja, pa je čak Josip Aranza mislio da su se preselili iz okolice Zadra.

Pitanje normiranja i standardiziranja idioma moliškohrvatskoga tipa sigurno je osjetljivo a i teško pitanje. Ono se i spominje u uvodnoj riječi Antonija Sammartina u mundimitarskom rječniku kao velika želja. Kao i u više ili manje sličnim prilikama, valja podsjetiti na važnost hrvatskoga jez-

ičnog pitanja u talijanskom pokrajini Molise. Moližani, naravno, odlučuju o svojim bitnim pitanjima sami u okviru države u kojoj žive, a inače su bili posvema uklopljeni u hrvatski dijalekatni razvoj, pa onda odlaze na drugu stranu mora prije više stoljeća, s lako razumljivim posljedicama. Posljedice su, naravno, veće nego npr. u Gradišću, gdje je hrvatstvo bilo (i ostalo) jače nego u Moliseu. Listovi, književni i antologičarski pokušaji, nejakvi kakvi su mogli biti, ipak su vrijedni, kao i gramatičarska i rječnička nastojanja. U usporedbi sa sličnim primjerima moliškohrvatski je najmanje normiran, jer je u mnogu pogledu u težem i slabijem položaju, iako ima i jednu prednost, tj. veliku međusobnu bliskost svih triju moliškohrvatskih idioma. Najteže je pitanje društvene sile koja bi inicirala i provela standardizaciju. Uz moćni talijanski jezični standard osjeća se potreba i za moliškohrvatskim, gdje je potrebno uložiti velike snage, uz mnoge dvojbe, među kojima može biti i ona o prihvaćanju hrvatskoga standardnog jezika. Kako god bilo, i tu će vrijedjeti pravilo međusobne otvorenosti, i moliškohrvatske prema hrvatskoj standardnojezičnoj a i hrvatske standardnojezične prema moliškohrvatskim vrijednostima.

GLAVNA LITERATURA

Milan Rešetar, *Die serbokroatischen Kolonien Südtalien*, Wien, 1911.

Giacomo Scotti, *Z one bane mora*, Rijeka, 1980.

Dalibor Brozović, "Kruč (Acquaviva Collecroce; OLA 44a)", u: *Fonološki opisi srpskohrvatskih / hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom*, Sarajevo 1981., str. 393-398.

Mate Šimundić, "Naša osobna imena i njihovi nositelji u talijanskom epu *Lo Balzino*", *Čakavska rič*, XIV, 1986, br. 2, str. 3-10.

A. Sujoldžić – B. Finka – P. Šimunović – P. Rudan, "Jezik i porijeklo stanovništva slavenskih naseobina u pokrajini *Molise*, Italija", *Rasprave Zavoda za jezik*, 13, 1987., str. 117-145.

Agostina Piccoli, "Fonološki prikaz govora u Mundimitru", *Hrvatsko obzorje*, 1995, br. 4, str. 877-896.

Charles Barone, *La parlata croata di Acquaviva Collecroce. Studio fonetico e fonologico*, Firenze, 1995.

Walter Breu-Giovanni Piccoli, con la collaborazione di Snježana Marčec, *Dizionario croato molisano di Acquaviva Collecroce*, Campobasso, 2000.

Agostina Piccoli-Antonio Sammartino, *Rječnik moliškohrvatskoga govora Mundimitra*, Montemitro - Zagreb, 2000.

GLI IDIOMI CROATO-MOLISANI

Riassunto

Si trattano sinteticamente la situazione dialettale dei croati molisani, lo studio di queste parlate e le loro principali caratteristiche. Si esamina anche la questione della standardizzazione delle parlate dei Croati molisani.

Parole chiave: idiomi, dialetto stocavo, dialetto ciacavo, studi, caratteristiche, standardizzazione

MOLISE CROATIAN IDIOMS

Summary

The condition of the Molise-Croatian dialect is given concisely by studying their idioms and main characteristics. The problem of standarizing the Molise-Croats' speeches is considered .

Key words: idioms, stokavian dialect, chacavian dialect, reserch work, characteristics, standardization

Podaci o autoru:

Dr. Josip Lisac, profesor dijalektologije i povijesti hrvatskoga jezika na Filozofskom fakultetu u Zadru, ulica Kralja Petra Krešimira IV 2; kućna adresa: ulica Brne Krnarutića 4, 23000 Zadar, tel: 023 251 591